

BIBLIOTEKA
DELA MILOŠA N. ĐURIĆA

Naslednici autorskih prava Miloša N. Đurića

Copyright © ovog izdanja *Dereta*

Dr Miloš N. Đurić

ISTORIJA HELENSKE ETIKE

Beograd
2020
DERETA

Leon V. Zypur

UVODNE REČI

I. PODELA HELENSKE ETIKE

Istorija helenske etike može se podeliti na dva dela: 1) d o f i l o s o f i j s k i i 2) f i l o s o f i j s k i.

D o f i l o s o f i j s k i d e o obuhvata ove odeljke: 1) misterijske religije, 2) početke etike u književnosti: epopeji, lirici, drami (tragediji i komediji), 3) početke etike u filosofiji i 4) u sofistici.

Dofilosofijska etika ima dva glavna obeležja. Prvo njeno glavno obeležje sastoji se u tome što nije sistematski izgrađena i što je konkretna.

Dofilosofijsku etiku čine samo pojedine oblasti iz problematike helenskog shvatanja sveta i života, i mnoga i različna uputstva za moralno ponašanje u različnim situacijama u životu, ali u tome izobilju nema s i s t e m a t i č n o s t i, koja bi životna pravila povezivala i dovodila ih u funkcionalno-genetičku celinu. U tome izobilju nema ni osnovne misli, na osnovu koje bi se mogle razumeti pojedinačne norme, kao ni određenih životnih svrha, kojima bi svesno bili podređeni pojedini propisi kao sredstva za svrhu.

Sva pravila u dofilosofijskoj etici formulisana su s a s v i m k o n k r e t n o. Etička shvatanja zavise od socijalne tradicije, od političkih predrasuda ili od naročitog vaspitanja ukoliko je ono izraz klasnog, staleškog ili porodičnog pogleda na društvo. Teognidove elegije, na primer, mladom rodovskom vlastelinu daju savete i uputstva kako on treba da se ponaša u ovoj ili onoj određenoj situaciji. One obuhvataju svu sferu starog vlastelinskog vaspitanja i mlađem naraštaju obraćaju pažnju na svaku vrlinu dorskog plemena, tako da se one mogu uzeti kao vlastelinski etičko-politički trebnik iz vremena u kome su pučani i tiranija ugrožavali aristokratski poredak stvari.

Drugo glavno obeležje dofilosofijske etike sastoji se u tome što ona svoj autoritet ne crpe iz nekih apsolutnih racionalno dokazivih načela, nego iz svagdašnjeg predanja. Najvišu instanciju i poslednji razlog svake etičke obaveznosti čini primer prethodnih naraštaja, predaka, porodice i plemena. Homerov Ahilej, na primer, drži se načela koje mu je otac Pelej istakao kao zvezdu vodilju u životu, kao i Hipoloh svome sinu Glauku, i koje je važno za sve homerske junake:

Svagda najbolji biti i odličan između drugih

(II. VI 208, IX 784).

Tome načelu ostao je Ahilej veran do kraja života.

F i l o s o f i j s k i d e o obuhvata izlaganje razvitka naučne etike. To su logički uređeni i racionalno zasnovani zatvoreni s i s t e m i, dakle etika kojoj je osnova ispravnost koja se tiče svakog čoveka i koja je izgrađena nezavisno od pretpostavki koje važe u životu ili u religiji, ili nezavisno od autoriteta običaja, predaka ili pozitivnog zakona, jer o naučno-etičkom sistemu može se govoriti tek u suprotnosti prema teološko-naučnom sistemu. Tek onde gde se moral oslobodio iz religijske vezanosti izgrađuju se etička shvatanja kao filosofijsko učenje o moralnom ponašanju. Helenska filosofijska etika nije drugo nego racionalna obrada misli koje su već odavno pripremljene u dofilosofijskoj etici. Ona je ili etika čistog saznanja, ili etika zadovoljstva, ili etika volje, ili etika vrline, ili etika dužnosti. U ovom delu obradu dofilosofijske etike čine ovi odeljci: 5) Sokrat, 6) sokratovci, 7) Platon, 8) Aristotel, 9) peripatetičari, skeptičari i Epikurova škola i 10) stoičari.

Glavno obeležje filosofijske etike sastoji se u tome što su se njome bavili s a m o f i l o s o f i i obrađivali je k a o p r a k t i č k i d e o f i l o s o f i j e u o k v i r u s v o g a f i l o s o f s k o g s i s t e m a. Zato je sasvim prirodno što je i ceo pravac etičkog ispitivanja bio uslovljen njihovim filosofijskim shvatanjem sveta i života. Zato je pisac ovoga dela, da bi čitaoci bolje razumeli praktičku filosofiju, obraćao pažnju i na teorijski deo samih filosofema.

II. TRAJNA AKTUALNOST HELENSKE ETIKE

Ono što važi za helensku filosofiju uopšte važi i za helensku etiku: ona je učiteljica ne samo naše etike i naših nauka nego i cele naše duhovne kulture. Od etičkog mišljenja istočnih naroda stigla je na Zapad tek poneka misao, i to preko Helena, ali na sam razvitak zapadnih etičkih sistema istočni narodi, zbog svoje geografske odvojenosti, nisu uticali. Kako praktička tako i teorijska helenska misao dale su osnovu svima docnijim sistemima, te se docnija etička misao, u rešavanju svojih problema, od vremena do vremena, vraćala helenskoj etici i njenim rešenjima. „Etika može nastati samo onde”, kaže E. Schwartz, „gde su ljudi u većem broju upućeni jedni na druge, gde postoji zajednica i gde pojedinac ne može činiti ili ne činiti šta hoće. Time ona po svojoj suštini uvek stoji u određenu odnosu prema državi ili prema onom što nju zamenjuje. Ali kako je država najpre kod Helena postala problem, tako je i etika postala problem i razvila krug problema. Tu, na helenskom zemljištu, najpre se mislilo o svima bitnim etičkim problemima i tu su najpre izrečeni – i ostali živi sve do današnjega dana.”¹ Helenska misao uopšte jeste neprekidna, ako ne i postojana, pokretna snaga evropske kulture i njenu privlačnost čovečanstvo oseća svaki put kad god pokuša da se od nje udalji. Sve duhovne epohe: i helenizam i romanizam i patristika i sholastika, preporod i restauracija, prosvetćenost i klasicizam, nisu drugo nego nova uobličavanja helenskog duha. Kao što se u muzičkoj kompoziciji zvanj rondo glavna tema pojavljuje povremeno, a pre svakog ponovnog javljanja razvija se neka druga, uzgredna ili pomoćna, tako i u razvitku evropske kulture helenska kultura čini glavnu temu, a preporodi u tome razvitku nisu drugo nego refreni helenske kulture kao glavne teme. I helenska etička shvatanja zrače kroz ceo srednji vek, ona utiču i na razvitak novih etičkih sistema i još vrše svoju istorijsku misiju, jer je razvitak helenskih etičkih shvatanja doneo probleme za koje se interesuje etička svest i današnjeg čovečanstva.

Od svojih početaka pa sve do neposredne sadašnjosti etika novijih vremena nije donela nijednu presudnu misao a da to nije učinila pod veoma dubokim uticajem helenske etike, u kojoj se nahode osnove svih novijih etičkih sistema i pravaca, i V. fon Humbolt s pravom je rekao da su Heleni „za nas ono što su za njih bili njihovi bogovi”, a F. Niče da su oni „uzdodrže naše i svake kulture”.

Zato je proučavanje helenske etike i danas potrebno radi dubljega razumevanja etičkih problema, a za početnika, osim toga, i naročito poučno. Na veliko Sokratovo

¹ E. Schwartz, *Ethik der Griechen*, Stuttgart, 1951, 13.

načelo autonomije i autokratije moralne svesti nailazimo, na primer, u stoičara, Spinoze i Kanta, tako da se može reći da je tu Sokrat izvršio zaista jak uticaj. Etičku vrednost radosti, koju Epikur obeležava kao najviše blago, uvideo je u novije doba Spinoza (IV 45), a i Gete je rekao da je radost majka svih vrлина. Stoičar Panetije sastavio je naročit spis o dužnostima, i učenje o njima postalo je neobilazan sastavni deo svake naučne etike.

Istorija razvitka helenske etike nije istorija minulih shvatanja sveta i života, ni izvor istorijskih saznanja, nego majdan neprolaznih životnih vrednosti i živa moć koja iz bogatog Amaltejina roga svojih ideja i današnjem vremenu može dati dopuna i korektura najviše vrednosti. Ponekad se čini da su Heleni sa svojim filozofijskim sistemima odigrali svoju ulogu, da su zasvagda utonuli ispod površine vremena, ali oni neprestano, od vremena do vremena, dobri plivači i ronoci, kao i njihov Odisej, izlaze na svetlost, ali ne da nam budu norma, nego, kao što je rekao T. Zjelinski, da budu seme i da izazivaju smisao za razvitak etičke svesti.

U Beogradu, 15. februara 1958.

MILOŠ N. ĐURIĆ

PRVI ODELJAK

MISTERIJSKE RELIGIJE I NJIHOV ETIČKI ZNAČAJ

I. UVOD

U misterijskim religijama i njihovim mističkim kultovima dolazile su do izraza najčistije osobine čovekova bića. Misterijski vernik, da govorimo rečima Maksima Tirsokoga, religiozno najobdarenijeg čoveka koji je živeo za rimskog cara Komoda, nalazio je u njima svoje prisno sjedinjenje sa božanstvom i time podizao svoje postojanje i podizavao svoje osećanje života. To sjedinjenje postizano je ili *s i l o m*, tj. time što bi se pri zaglušnoj svirci, vrtoglavu igranju, klanjanju, gledanju u svetao predmet, gubila pojedinačna svest, ili *p r e d s t a v l j a n j e m s j e d i n j e n j a p o z n a m e n j i m a, t a j n a m a* (σύμβολα, μυστήρια, *sacramenta*). Takva znamenja, na primer, jesu: nosi se vetrenjača, τὸ λίκνον, *vannus mystica*² koja čisti zrno od pljeve i dušu od greha; uzimaju se naročita jela i pića (= pričest); naročite žene oblače se kao boginje te se venčavaju sa bogom (= simbolička hijerogamija).

Od helenskih misterijskih kultova najpoznatiji su nam eleusinski, samotrački i orfički. Cilj im je bio jačanje i osposobljavanje čoveka za svakodnevno ispunjavanje teških dužnosti i spremanje za život posle smrti. Ono što je zajedničko tim religijama sastoji se u tome što je tajna života i smrti i vaskrsa postala i njihova tajna.

² Upor. Jane E. Harrison u *Journal of Hellenic studies* XXIII (1903), 292 ss; A. Dieterich, *Mutter Erde, ein Versuch über Volksreligion*, Leipzig–Berlin, 1915³, pg. 101 ss.

U e l e u s i n s k i m misterijama te tajne, kao tajne semena, klice i klasa koji sazreva, vezane su za kult boginje Demetre i njene ćerke, Persefone, koja se u ovome kultu svagda zove samo Kora (= Devojka).

U s a m o t r a č k i m one su vezane za poštovanje boga Kabira i njegova sina, koji se u tebanskom kultu zove Dečak, a u samotračkom Kadmil.

O r f i č k e misterije stoje u vezi sa Orfejevim tajnama, koje se osnivaju na poštovanju htoničnoga Dionisa Zagreja.

Druga zajednička crta pomenutih religija jeste davnina njihova postanka i tajno vršenje kultova. Živele su na helenskom zemljištu u vremenu pre nego što su osvajači sa severa prodrli sa svojim novim bogovima i stvorili i utvrdili takozvanu homersku religiju, religiju gospodara, koja je širila uransko-patrijarhalne, a odbacivala htonsko-matrijarhalne kultove, prastaru pravu veru zatečenoga stanovništva. Mada su religije starinaca ignorisali osvajački došljaci, one su se ipak održale i bile moćnije od nove religije, jer su bile nerazlučno vezane za tlo na kome su ponikle. Kao religije podvlašćenog stanovništva, one su potiskivane, i stoga je razumljivo što su se klonile dnevne svetlosti i svoje kultne radnje vršile noću, čak i onda kad su se u helenskom svetu afirmisale i, kao eleusinske, uživale državnu zaštitu. Diodor nas izveštava da su posvećivanja u Eleusini, na Samotraci i u Kikonaca u Trakiji vršena $\mu\sigma\tau\iota\kappa\tilde{\omega}\varsigma$ (= tajno), a na Kreti $\phi\alpha\nu\epsilon\rho\tilde{\omega}\varsigma$ (= javno, V 77, 3).³

II. MIT O DEMETRI I KORI KAO OSNOVA ELEUSINSKIH MISTERIJA

1. SADRŽAJ HIMNE DEMETRI

Sveštena etiološka legenda $\epsilon\rho\tilde{\omega}\varsigma$ $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$, koja objašnjava kultičke akte u eleusinskim misterijama jeste, prema homerskoj *Himni Demetri*, ovaj mit.

Had, gospodar podzemnoga sveta, koji se u ovome kultu zove Pluton, tj. Plutodot (= davalac bogatstva), ugrabio je ćerku Diva i Demetre, Koru, kad se sa drugaricama, Okeanovim ćerkama, igrala na poljani i brala cveće. Devet dana, ne jedući ambroziju i ne pijući nektar, ojađena majka traži ćerku i luta po svetu sa buktinjama u rukama, i u tome traganju pomaže joj Hekata, trolična boginja čarolija. Jednoga dana zamoli majka Helija, boga sunca, da joj pomogne naći ćerku, a kad joj on saopšti da je Koru ugrabio Pluton, i to po volji samoga Diva, ona u gnevu ostavi Olimp i pođe na zemlju

³ Upor. O. Kern, *Religion der Griechen*, Bd. I, pg. 135–136.

da na njoj prebiva. Kloneći se olimpskog bogovskog društva i tajeći svoje božansko poreklo, ona ide od grada do grada, ali nigde ćerku da nađe. Niko je ne poznaje.

Prerušena kao seda prosjakinja, ona stigne naposletku u Eleusinu i sedne na kamen pod masline u debelu hladovinu pored Devojačkoga studenca. Tu je, idući po vodu, nađu ćerke eleusinskoga kralja Keleja, a najlepša od njih, Kalidika, ponudi joj službu u kući svojih roditelja, gde bi im negovala brata Demofonta, koji se baš tada rodio. Boginja prihvati ponudu i u Kelejevu dvoru bude ljubazno i lepo dočekan.

Pokrivena koprenom, ne prihvata se nikakva jela i nikakva pića. Naposletku, jednoj od robinja, Jambi, pođe za rukom da je raspoloži svakojakim šalama i raznim dosetkama. Boginja se najzad nasmeje, i tada joj se ponovo povrati volja za životom, i ona, koja je dotad neprestano ćutala, progovori i pristane da jede⁴, kao i Nioba. Bude ponuđena vinom, ali ga ne uzima. Mesto njega zatraži piće napravljeno od vode i oljuštena ječma. To će joj se piće docnije žrtvovati o njenoj svetkovini. Na molbu kraljice Metanire ona odmah stane negovati mladoga kraljevića. Dete je raslo „kao kakav bog”. Nije hranjeno nikakvom zemaljskom hranom. Kao da je božje a ne ljudsko dete, Demetra ga mazala ambrozijom i hranila dahom svojih usta.⁵ Zavolela ga toliko da je rešila učiniti ga besmrtnim, te ga noću tajno držala nad vatrom, kao Tetida sina Ahileja.⁶ Jedared je kod toga posla zateče kraljevićeva majka, pa je u tome omete svojim krikom. Na to Demetra uzme dete iz plamena i otkrije Metaniri svoje božanstvo i naredi joj da se postara da njoj, Demetri, ceo narod sagradi hram i žrtvenik na brdu iznad Devojačkoga studenca, pa će ih ona potom naučiti svetim orgijama. Kad to reče, vrati se u svoj božanski lik i ode.

Kelej, kralj eleusinski, izvrši naređenje, i Demetra uzme hram za svoje boravište tugujući jednako za ćerkom, a ljudima pošalje najstrašnije nerodne godine, i bogovi ostanu bez darova i žrtava. Uzaman šalje Div razne bogove da Demetru privole da se vrati na Olimp. Ona im jednako odgovara: tek pošto joj bogovi vrate ćerku, vrtiće se ona u mirisno nebo, i pšenica će ponovo rasti i njeno klasje lelujati se po poljima.

Naposletku, Div pošalje Hermesa u podzemni svet da dovede Koru. Pluton se odazove bratovoj molbi i, pošto je Kori dao da okusi od granate, da time obezbedi sebi njen povratak, doveze je svojim kolima u Eleusinu, i tu ona ispriča materi istoriju svoje otmice. Zatim, po Divovu naređenju, pozove Reja svoju ćerku na Olimp, gde će joj Div dati sve počasti koje ona želi; Persefona će trećinu godine provoditi u podzemnom svetu, a u osvanak proleća dolaziće na zemlju, i tu će dve trećine godine provoditi s majkom. Odmah zemlja poče ponovo rađati, i boginja eleusinskim

⁴ To je jedan slučaj magičnog smeha. O njemu vidi: Veselin Čajkanović, *Studije iz religije i folkloru*, Srp. etnogr. zbornik Srp. kralj. akademije knj. 31, Beograd, 1924, str. 25–42.

⁵ Upor. E. Lohmeyer, *Vom göttlichen Wohlgeruch*, Sitzungsab. der Heidelberger Akademie, 1919, 9 Abhdlg; O. Kern, *Die Religion der Griechen*, Bd. I, Berlin, 1926, pg. 51.

⁶ Upor. I. G. Frazer, *The golden bough. A study of Magic and Religion*, London, 1911–1920³, 5, 180.

kraljevima, Triptolemu, Dioklu, Eumolpu i Keleju, dade uputstva za vršenje njena kulta i nauči ih žrtvama i sveštenim radnjama, koje niko ne sme vredati, ni izdavati ni uhoditi.

Potom majka i ćerka odu na Olimp.

Mit o Demetri i Kori bio je osnova eleusinskih misterija. Ne sme se smetnuti sa uma da Homer nije u svemu zadovoljavao religiozne potrebe Helena, a nije ih ni mogao zadovoljiti, jer je takozvana homerska religija bila religija neba, i ona nije uzimala u obzir najživotnije snage narodne religije, koja se verno držala starih duševnih potreba. Kao jedno od kulturnih mesta naše boginje spominje se u *Ilijadi* cvetni Piras (II 695 s), a žito, njena milošta, svega dvared (XIII 322 i XXI 76). To je sve. Mada je homerska religija postala takoreći helenski *Stari zavet*, ipak je Demetra ostala s najdubljom prisnošću i predanošću poštovana boginja.

Blaga i dobra svemajka (παμμήτωρ), koja izliva svoj blagoslov na njive i useve i čuva pšenicu od setve do zrelosti (εὔχλοος), i koja je u isti mah i ožalošćena mati, Demetra je zbog svojih darova i zbog svojega udesa morala ući u srce naročito ljudima koji obrađuju zemlju, kao milostiva i štedra majka orača, sejača i žetelaca. Ni u kojem drugom kultu nije *m a t e r i n s k a* l j u b a v izražena u tolikoj meri kao u kultu Demetre eleusinske. Ni Hera, ni Leta, ni Semela, ni Tetida, nisu toliko majke koliko Demetra, mati Korina i hraniteljka živih i zaštitnica pokojnih. U Atici pokojnici se zваху Δημήτριοι (Plut. *De fac. in orb. lun.* 28), tj. Demetrini ukućani, a to ne znači ništa drugo nego da su se vratili u oblast majke zemlje i da stoje pod njenom zaštitom.

Cilj eleusinskih misterija bio je i obraćanje pažnje na zagrobni život i oživljavanje i utvrđivanje „slatkih nada” koje su za taj život vezivane. Stoga je razumljivo što je u Helena mesto izraza „smrt” upotrebljavan izraz „okretanje” (καταστροφή) i mesto izraza „umiranje” izraz „menjanje života” (μεταλλάσσειν τὸν βίον).⁷ – U kultu je i Persefona, koja je kao boginja prolaznoga cvetanja i rasteanja bila umrla, dakle ugrabio ju je Pluton i učinio časnom gospodaricom donjega sveta (ἀγνή, ἐπαινή, ἀγαπή), ali ona se svakoga proleća vraćala na gornji svet da deli ljudima blagoslov, napredak i bogatstvo. Sudbina Persefone je slika prirode koja se posle zime budi u proleće na nov život. – Tu je i Triptolem, izumilac pluga, kome Demetra poverava klasje i obrađivanje zemlje i svete orgije za njen kult, i pozajmljuje svoja zmajjska kola da obilazi zemlje, šireći blagodati kopanja i oranja i udružujući ljude u uređene državne zajednice.

⁷ Upor. L. Schmidt, *Die Ethik der alten Griechen*, Bd. I, Berlin, 1882, pg. 107. Sa gornjim upor. i Vuk *Srp. nar. pesme* II 73: Лажив свијете, мој лијепи цвијете!

лијеп ти бјеше, ја за мало ходах!
Та за мало, три стотин’ година!
Земан дође да свијетом п р о м и ј е н и м.

2. SMISAO MITA O DEMETRI I KORI

Mit o Demetri i njoj ćerci koju grabi Pluton bio je u misterijama i slika sudbine čovekove duše. Među rezultatima moderne dubinske psihologije nalazi se i taj da je mit neposredno prikazivanje duševne dinamike mitotvornog čoveka i da on ima ezoterično značenje, koje čini njegov prvobitni smisao. Posmatran u svetlosti nove psihologije mitotvornog čoveka, za koga prirodna pojava nije samo ono što se na njoj vidi spolja nego i izraz procesa, izraz genetičkih snaga prirode, smisao mita o Demetri i Kori sastojao bi se u ovom.

Demetra je slika živih i neprestano stvaralačkih kosmičkih snaga, tj. praosnova sveta i zemaljskoga dešavanja, te prema tome i praosnova ljudske duše kao pojedinačnoga čoveka. Te snage bile su sadržaj doživljaja prvobitnog čoveka, koji je njih i njihovo stvaralaštvo doživljavao kao realitete i živeo s njima u harmoniji, a zvao ih Persefonom. S pojavom razuma i njegove logičke industrije, dakle s pojavom individualizacije, tj. stavljanjem sebe u protivrečnost sa spoljašnjim svetom, čovek se odvojio od praznoga, iz velikog ritma sveživota, i Persefona, tj. prvobitna stvaralačka snaga i neposredno doživljavanje te snage, morala je utonuti u noć njegove duše – u nesvesno. Međutim, ako se čovek i odvojio od sveživota kao porekla i time izgubio i svoje prisno saživljavanje s njim, on je ipak nosio u sebi te snage i mogao ih iz pradubina, iz noćnog dela svoje duše, izazivati na polje svoje dnevne svesti. One su još deystvovala u njemu na taj način što su kao kosmička uobličavalačka snaga izgrađivale njegov organizam, ali je ovaj tada – s pojavom individualizacije – služio samo za to da se izgradi mozak kao misleni organ. Razvitak mozga jeste, u stvari, i razvitak čovekova *Ja* i njegove slobode. Ali ukoliko se čovek u tome pravcu sve više razvijao, *resp.* ukoliko je rasla snaga njegova mišljenja, refleksije, i proširivala se oblast slobode, utoliko se sve više udaljavao od prvobitnog doživljavanja bogova, *resp.* stvaralačkih svemirskih snaga. Čovek je razvio svoj razum i svoju misao na taj način što se izdvojio iz svejedinstvenog ritma života i razvijao svoje *Ja*. S postizanjem toga cilja pojavljuje se nužnost novog preobražaja: iz refleksije, iz rafinerije razuma, koja dodiruje samo površinu stvari, opaža čulima samo spoljašnji tok pojava, a ne procese, mora se naći nov put ka bogovima, u ritam sveživota, u harmoniju s kosmosom.

Mit o Demetri i njoj ćerci, koju grabi Pluton, slikovito prikazuje kako su kosmotvorne snage, tj. bogovi, iščezle iz čovekove duše i sasvim utonule u njegovu fizičku telesnost, a eleusinske misterije pokazivale su nov put do bogova, do večne suštine čovekova *Ja*. U čemu se sastojalo to ponovno dolaženje do bogova? Pišući o gnostičkom mišljenju koje ima svoje poreklo u mističkom mišljenju, Hans Leisegang ističe ovo:

„Mističar u često samo kratkim vremenima svojih ekstaza vidi svet drukčijim očima nego mi; on sebe i svoju okolinu doživljava drukčije nego što smo mi navikli; njegovo mišljenje sleduje drukčijim zakonima nego što su oni koje mi obuhvatamo svojim pojmom logike.”

Mišljenje kojim mi poimamo svet i život i sebe zove *Leisegang* r a c i o n a l n o - n a u č n o mišljenje, a ono kojim je to poimano u misterijama zove m i s t i c k o m i s t i č k i način doživljenja sebe i sveta. U tom doživljavanju

„čovjek se ne stavlja prema svetu kao prema sasvim od njega odvojenoj stvari po sebi, kojoj se on može približiti samo zaobilaznim putevima mišljenja i doskakivanjem s vešto izmišljenim aparatima, mikroskopom, durbinom, metarskom merom i terazijama, nego se stavlja u srž njegovu. On posmatra svet kao velik živ organizam, kome on pripada kao sa celinom organski srastao član, koji zato što velikom organizmu duguje svoj sopstveni život, mora u sebi u manjoj razmeri sadržavati iste elemente i životne snage. Za njega ne postoji nikakav neprekoračiv zid između čoveka i sveta, subjekta i objekta, čoveka i čoveka, čoveka i boga. Njegov sopstveni organizam živi sa svetom u organskoj svezi, i svet se ogleda u njemu... Jednako za njega saznaje se samo kao jednako. Stoga on ne treba da najpre gleda samo u sopstveno Ja, da tu nađe na poslu iste snage koje prožimaju i svet: 'On gleda i gleda, i duboko roneći u sebe, drži ceo svemir u duši.' Ako u tom pravcu posmatramo vesti što ih imamo o antičkim misterijama, onda se može reći da su misterijski kultovi i sve što je s njima bilo u vezi išli baš na to da proizvedu takvo gledanje”.⁸

Da bismo sve to razumeli, moramo se najpre upoznati sa sadržajem eleusinskih misterija.

III. SADRŽAJ ELEUSINSKIH MISTERIJA

1. SVEŠTENSTVO

Eleusinskoj božjoj službi stajalo je na čelu sveštenstvo, koje su sačinjavali članovi šest otmenih porodica. Veliki sveštenik (ἱεροφάντης, tj. onaj koji φαίνει τὰ ἱερά = pokazuje svetinje) bio je iz porodice Eumolpida. Kad bi on počeo vršiti svoju službu, on se, kao Pitija u Delfima, morao odreći svoga građanskoga imena, i zvao se hijerofant. On je upravljao samim bogoslužjem s trojicom iz porodice Kerikida: sveštenikom zublonošom (δαδοῦχος), sveštenikom vesnikom (κῆρυξ) i sveštenikom

⁸ H. Leisegang, *Die Gnosis* (Kröners Taschenausgabe Bd 32), Leipzig, 1924, pg. 9, 14, 18, 9.

žrtveničkim (ὁ ἐπι βωμῶ). U misterijskoj drami hijerofant je predstavljao demijurga, zubljonoša Sunce, vesnik Mesec i žrtvenički sveštenik Hermesa. Sve ove službe trajahu do smrti. Sveštenicu (ἱερόφαντις) Demetre i Persefone davala je porodica Filida. Osim pomenutih sveštenika bilo je i drugih službenika, koji su vršili službe više podređenog značaja, a davale su ih porodice Keronida, Eudanema i Krokonida. Kad je eleusinska misterijska religija od strogo zatvorene religije rodova postala atinski državni kult, sve je nadzirala država. Svetkovinom misterija upravljao je arhont kralj, a pomagao mu je odbor četvorice (Arist. *Ustav atinski* 57).⁹

2. UVOĐENJE U MISTERIJE

a) *Male misterije*

Ko bi želeo da bude primljen u misterije – a mogli su da budu primljeni i muškarci i žene (i hetere) – javio bi se kome članu pomenutih porodica da ga uvede i postigao bi cilj, ako bi imao potrebne uslove, tj. ako bi bio Helen i neokaljan krvlju. Štaviše, uvođenje nije bilo uskraćivano ni robovima ako su samo bili helenskoga roda.¹⁰ Varvari nisu imali pristupa, osim onih koji su od koga Helena bili adoptirani. Atinjani su u tome slučaju bili liberalni, i u tome pogledu karakteristično je što kaže Isokrat u *Panegiriku* (28):

„Pošto je Pluton ugrabio Koru, Demetra je lutajući dospela u našu zemlju i pokazala se veoma milostiva prema našim precima zbog ljubavnosti koje su joj učinjene, a koje se inače smeju činiti samo posvećenima, te im je dala dva veoma važna poklona, i to poljske plodove, koji su nam pomogli da ne živimo kao divlje životinje, i misterije, koje onima što u njima uzimaju učešća daju prijatnije nade za svršetak njihova života i za svu večnost. Stoga naša država ne samo što uživa naročitu milost božanstva nego je i čovekoljubiva toliko da, kao sopstvenica tako velikih dobara, nije ta dobra iz zavisti uskraćivala, nego je sve ljude obaveštavala o onome što je dobila. I u te misterije mi još i sada uvodimo ljude svake godine, a što se tiče prvoga poklona, naučila nas je zasvagda primeni, obrađivanju i koristi koja otuda dolazi.”

Uvođenje nije vršeno najedared, nego na mahove, i to najpre o Malim misterijama, koje je, po predanju, osnovao Herakle onda kad kao stranac nije mogao biti uveden u V e l i k e, i koje sholijast uz Arist. *Pluta* (st. 845) zove προκάθαρσις καὶ προάγνευσις τῶν μεγάλων.

⁹ Upor. P. Foucart, *Les mystères d'Eleusis*, Paris, 1914, 168 ss.

¹⁰ Upor. R. Pettazoni, *La religione nella Grecia antica*, Bologna, 1921, pg. 312 s, n. 103, 104.

Male misterije svetkovane su u atinskom predgrađu Agri, na potoku Ilisu, gde je vršeno ritualno očišćenje mista, i zato su njegove obale na tome mestu dobile ime mističke obale (Him. *Eclog.* X 16). Bez uvođenja u Male misterije nije niko mogao pristupiti uvođenju u Velike misterije, u kojima je stican stepen mista i stepen epopta. Uvođenje u Male misterije vršeno je meseca antesterijona, kad se Atika već oblači zelenju, i pokriva je šareni ćilim anemona, ljubičica, asfodela i drugoga cveća. Praznik se otpočinjao prinošenjem žrtava Demetri i Persefoni. Drugi dan bi se iskušenici kupali u Ilisu da se ritualno očiste. Očišćenje je nadzirao naročito za to određen sveštenik. Treći dan bio je najvažniji, jer je toga dana vršeno posvećivanje. U liturgijskoj drami prikazivani su događaji iz života boga Dionisa (μίμημα τῶν περὶ τὸν Διόνυσον, Steph. Byz. s. Ἄγρα καὶ Ἄγραι). Naposljetku je mistima saopštavana lozinka, reč za prepoznavanje, na osnovu koje su mogli biti pušteni na zajedničke skupove. Za one koji su dolazili iz dalekih krajeva Male misterije svetkovane su još jedared, na kraju leta, da bi stranci mogli ostati i za svetkovanje Velikih misterija.

b) *Velike misterije*

Velike misterije svetkovane su ovako.

Najpre bi t r i n a e s t o g a dana meseca boedromijona (septembar–oktobar), kad su atički dani najlepši i mesečne noći najčarobnije, devojke, kistofore, a docnije, u carsko doba, efebi u svečanoj povorci, doneli sveštene kipove (τὰ ιερά) iz Eleusine u Atinu, gde su se kupili oni koji su već uvedeni u male misterije. Naročito je bilo važno očišćenje, prinošenje žrtava i uzdržavanje od izvesnih jela.¹¹

Prvi dan misterija – a t o j e s v a k a k o b i o p e t n a e s t i dan boedromijona – kandidati za inicijaciju došli bi na jedno zborna mesto (Hesych. s. ἀγυρμός), i tu bi im arhont kralj održao svečan govor. Istoga dana, po svoj prilici, Eumolpidi i Keriki saopštavali bi zabranu kojom se varvari i ubice isključuju iz učešća u misterijama.¹²

Š e s n a e s t i d a n istoga meseca (datum u Polyain. *Strat.* III 10, 2) zvao se ἄλαδε μύσται (= u more posvećeni!) ili ἄλαδῆ ἔλασις, jer su se toga dana posvećeni kupali i čistili u moru, koje, kao što peva Euripid, ispira sve ljudske prljavosti (*Iphig T.* 1193). To očišćavanje ukazuje na vezu s nosiocem materinskih snaga života, s vodom kao jedinstvom svega s prapropstancijom iz koje je nekada sve proizišlo, a samim očišćenjem oslobađa se čovek od svega onoga što ometa njegovu vezu sa bogovima. Kao što voda odnosi prljavost s tela, tako se čisti i duša.

S l e d e ć e d a n e trajale bi žrtve – obično se na žrtvu prinosislo prase¹³ – pa bi se išlo u svetilišta. Sve se to dešavalo još u Atini, i sve je imalo obeležje pripremanja.

¹¹ Upor. Paus I. 37, 4; Porph. *De abst.* IV, 16.

¹² Upor. Isocr. *Panegy.* 157; Arist. *Ran.* 369; Liban *Corinth.* IV, 356, Reiske.

¹³ Upor. Plat. *Država* II 378 A; Arist. *Aharnjani* 747, 764, *Vitezovi* 337, *Mir* 374–375.

Devetnaestoga dana meseca boedromijona skupio bi se narod u atinskim ulicama, pa bi u velikoj svečanoj litiji krenuo Sveštenim drumom u Eleusinu sa sveštenicima i glavarima. Često se broj učesnika peo na deset hiljada. Onaj koji bi na čelu povorke stupao nosio bi kip boga hučnoga veselja – Ijakha (ovaploćenje poklika ἰακχε, ἰακχε), koji je inače čuven u Ijakheonu u Atini, a posle svetkovine donošen natrag u atinsko svetište. Jedno kao dadilja Ijakhova označeno lice nosilo bi Ijakhove igračke: loptu, kocku i čigru. Ti simbolični predmeti imali su prvobitno dubok smisao, ali ga je docnije velika masa zacelo zaboravila. Za nosiocem Ijakha išli bi nosioci ostalih svetinja, od kojih je najvažniji bio mistički kovčeg (*cysta mystica*). Misti bi na glavi nosili venac od mirte, Persefonina cveta, a u rukama klasje, buktinje, koje imaju katartičan značaj,¹⁴ a mogu predstavljati, kao što svedoči Platon u *Zakonima* VI 776, i falički simbol rađanja, i najzad zemljoradničke alate, u koje, po Vergiliju, idu:

*Vomis et inflexi primum grave robur aratri,
tardaque Eleusinae matris volventia plaustra,
tribulaque traheaeque et iniquo pondere rastri;
virgea praeterea Celei vilisque supellex,
arbuteae crates et mystica vannus Jacchi*
(Georg. I, 162–166).

Najpre raonik i plug krivoljasti teški i jaki
i eleusinske majke sporovozna kola i vlačče,
zubače (jedne i druge za mlatnju) i motike teške,
naprave Kelejeve bez vr'jednosti od šiblja, brane
planikove i k tome tajanstvene vijače Jakha
(Prevod T. Maretića)

Uz vedru šalu i veselu igru, shvaćenu kao podsećanje na sluškinju Jambu, kojoj je pošlo za rukom da nasmeje žalosnu Demetru, zatim uz pevanje himni i molitava, raspevana povorka polagano bi odmicala te bi put do Eleusine, sa zadržavanjem na mnogim mestima radi vršenja kulturnih radnji pred spomenicima i radi molitava i drugim bogovima, trajao ceo dan. Tek dockan uveče, uza sjaj buktinja, povorka bi stigla u Eleusinu.

Posle prinošenja žrtava i mnogih priprema, vršenih d v a d e s e t o g a dana boedromijona, misti bi d v a d e s e t i p r v o g a dana pristupili inicijaciji prvoga, a d v a d e s e t i d r u g o g a dana istoga meseca inicijaciji

¹⁴ Upor. Miloje Vassits, *Die Fackel in Kultus und Kunst der Griechen*, Münchener Diss., Belgrad, 1900, pg. 6 ss, 18 ss.

drugoga stepena. To je vršeno u tamnom Telesterionu, hramu Demetre i Kore, gde bi misti upoznavali tajne eleusinske sakralne institucije.

3. TAJNE ELEUSINSKE SAKRALNE INSTITUCIJE

Sadržaj tajni eleusinske sakralne institucije bili su naročiti mitovi o životu, delima i sudbinama onih božanstava kojima je kult bio namenjen, a zatim slikoviti obredi u kojima bi se na svečanim skupovima učesnika prikazivao kakav simboličan religiozan pantomim (τὰ δρώμενα), pokazivale svetinje (τὰ δεικνύμενα) i na naročit način davale pouke o životu, smrti i vaskresenju (τὰ λεγόμενα).¹⁵ Pantomimu je bio cilj da izmenom radosti i bola, svetlosti i tame, u dušama mista izazove dubok religiozan utisak: „Ko se toliko nalazi izvan zemlje ili bogova... koji ne bi Eleusinu smatrao za neko zajedničko sveto mesto zemlje i svega što je ljudima božansko, a njega samog za mesto koje izaziva n a j j a č u s v e t u j e z u i donosi najveću svetlost”, kaže Elije Aristid (*Eleus.* § 2; II 28 Keil). Svemu što je sakramentalnim radnjama prikazivano bio je cilj da vernicima obrati pažnju na tajanstvene stvaralačke snage u zemlji, koja u proleće postaje izvor nova života, ali koja u svojim dubinama krije i čoveku neprijatne sile. Tim radnjama ima se pripisati onaj naročito jak uticaj koji su na vernike vršile eleusinske misterije. U središtu eleusinske religije stoje, pre svega, Demetra, majka zemlja, i Kora, njena ćerka. U radnjama je naročito izražavan intimni odnos majke prema ćerci i ćerke prema majci, koja je svom odraslom detetu prisnan vođa i savetnik. Toplotu i nežnost toga odnosa naročito prikazuje mala, u Eleusini nađena, votivna mramorna grupa, koja predstavlja ćerku kako sedi i igra se na materinu krilu, isto onako kao i što sv. Deva Marija sedi na krilu sv. Ane.¹⁶

Centralno sunce oko kojega se kretala sva eleusinska hijerurgija bilo je otkrivanje tajne sakrivene u mističnom kovčegu, a ona se sastojala u predmetu koji je podražavao ἀπόρρητον σύμβολον (Clem. Alex. *Protr.* II 22, 5), tj. materino krilo, μήτρα (κτείς, *cunnius*, Theodoret. *Graec. affect. cur.* VII 11 p. 183 Raeder).¹⁷ Isto tako u obredima vezanim za kult Dionisa nalazimo košaru, u kojoj se, u sredini među svakojakim plodovima, isticao falos kao znamenje prirodne snage koja neprestano rađa novo. Kult muških i ženskih polnih organa stoji u najužoj vezi s kultom zemlje i raširen je po celoj zemlji.¹⁸ On igra veliku ulogu i u helenskim misterijskim kultovima,

¹⁵ Upor. Plut. *Alcib.* 22; Ps. Lys. *Adv. Andoc.* 51.

¹⁶ Ad. Furtwängler, *Athen Mitt.* XX (1895), pg. 357 ss.

¹⁷ Upor. A. Körte, *Zu den eleusinischen Mysterien*, Arch. f. Relig. XVIII (1915), 122 s. Zatim: A Loisy, *Les mystères païens et le mystère chrétien*, Paris, 1919, 2e edit. 1930, pg. 68; O. Kern, *Zum Sacrament der Eleusinischen Mysterien*, Arch. f. Relig. XIX (1919) pg. 433; Charles Picard, *L'épisode de Baubô dans les Mystères d'Eleusis*, Revue de l'Histoire des Religions, 1927, pg. 220–255.

¹⁸ G. Wilke, *Die Religion der Indogermanen in archäologischer Beleuchtung*, Leipzig, 1923, pg. 11 ss.

koji su „polni život čovekov rano učinili tajnom svoga ozbiljnoga, dubokoga učenja i u rađanju našli najveću zagonetku koju su bogovi zadali ljudima”.¹⁹ To nije nikakva služba fetišu, nego duboko religiozno verovanje u večnu oplodivačku snagu muškoga i u večnu rađalačku snagu ženskoga principa. Čudo oplodivanja i rađanja i tajna umiranja bili su za misterijskoga čoveka izvor najdublje religioznosti. Eleusinski misti morali bi se – ne znamo kako – dotaći boginjina krila, i zatim izreći formulu, na koju već aludira *Himna Demetri* st. 49 ss, 200, 210, i koju Klement Aleksandrijski zove znakom (σύνθημα)²⁰ eleusinskih misterija:

Ἐνήστευσα, ἔπιον τόν κυκεῶνα, ἔλαβον ἐκ κίστης, ἐργασάμενος ἀπεθέμην εἰς κάλαθον, καὶ ἐκ καλάθου εἰς κίστην = „postih, pih kikeona,²¹ uzeh (tj. krilo) iz kovčega, izvrših radnju, metnuh u košaru, a iz košare u kovčeg” (*Protr.* II, 21, 2).

Postoji i latinska parafraza te formule od Arnobija (*Adv. gentes* V 26). Tim sakramentalnim činom misti su se oslobađali straha od svršetka zemaljskoga života, prevazilazili svoju smrtnu slabost i ograničenost, sticali preporod, nov život, i postajali deca večno životodavne boginje, otprilike onako kao što je i Herakle postao sin Herin, (Diodor IV 39). Na osnovu te simbolične adopcije misti bi postajali „jedno-plemenici bogova”, članovi bogovske porodice, kao što se to može videti iz ovoga mesta u pseudoplatonskom *Aksijohu*: „Tu oni koji su posvećeni dobivaju neku vrstu prvog mesta te i tu pobožno vrše svete obrede. Kako, dakle, da i ti ne učestvuješ u takvoj časti k a d a s i j e d n o p l e m e n i k b o g o v a ? Tu su, kao što kaže mit, i Herakle i Dionis, zajedno sa svojim pratiocima, kad su silazili u Had, bili najpre posvećeni i zadobili hrabrost za to putovanje” (371 D). Tajni simboličke adopcije odgovarala je tajna liturgijske drame, koja je prikazivala simboličku hijerogamiju, a zatim događaj koji je hijerofant, vrhovni sveštenik, zvonko objavljivao sakramentalnom formulom:

Ἱερὸν ἔτεκε πότνια κοῦρον, Βριμῶ Βριμὸν, τοῦτέστιν ἰσχυρά ἰσχυρόν = „sveta dečaka rodila je časna gospa, Brima Brimu, to jest Jaka Jakoga” (*Hippolyt Refut. omnium haeres.* V 8, 40; 94, 14 Wendland).

¹⁹ O. Kern, *Die Religion der Griechen*, Bd. I, pg. 54.

²⁰ O smislu tog izraza i o trenutku kad su te formule iskazivane upor. P. Roussel *L'initiation préalable et le symbole éleusinien*, Bulletin de Correspondance Hellénique I (1930), pg. 72–73.

²¹ Tj. sveto piće od ječmene prekrupe, koje u himni pije Demetra. Vid. A. Delatte, *Le cycéon breuvage rituel des mystères d'Éleusis*, Bull. de la Classe des Lettres de l'Acad. R. de Belgique 40 (1954), 690–752.

Drugu formulu govorili su misti:

Ἐκ τυμπάνου ἔφαγον, ἐκ κυμβάλων ἔπιον, ἐκερνοφόρησα ὑπὸ τὸν παστὸν εἰσέδυν' = „jeo sam iz timpana, pio iz kimvala, nosio žrtvenu činiju, ušao u boginjinu utrobu” (Migne, t. CXXII, p. 877).²²

Pomenuti Brimo, tj. Jaki, mogao je da bude Plut, božje dete, koje, prema završnim stihovima *Himne Demetri*, boginje šalju u domove pobožnih i čestitih ljudi, a Brima, tj. Jaka, mogla je da bude samo Demetra, a ne Kora, kao što shvata O. Kern,²³ jer je Plut prema Hesiodovoj *Teogoniji* st. 969 ss, sin Demetrin.

Cela ta hijerurgija s navedenim i još mnogim drugim nepoznatim pojedinostima udešavana je tako da se vernicima iz tamnih dubina nesvesnoga vraćao stari način doživljavanja, i oni su neposredno osećali persefonsku, tj. kosmotvornu snagu u sebi, onu kojom postoje i žive oni, a njome oživljenom i mističkim bogodetstvom doživljavali i demetransku, tj. kosmotvornu snagu, od koje je njihova samo deo i kojom postoji i živi sve. U tome se sastojalo eleusinsko nalaženje puta ka bogovima.

Tek tako preporođeni vernici mogli su da gledaju kultne statue koje u sjaju i svetlosti prikazuju Demetru kako sedi na mističkom kovčegu i Koru kako u rukama drži jednu ili dve buktinje. Ove, kao što smo ranije napomenuli, ukazuju na očišćenje koje mora prethoditi posvećivanju, jer vatra očišćava, kao i voda. *Himna Demetri* izražava to pričanjem o vatri u koju je Demetra stavljala tek novorođenoga Demofonta, da bi dobio besmrtnost i večnu mladost (st. 239–240). U najsvetijem misterijskom činu pokazivan je epoptima, s likom boginja, i zreo pšenični klas, znamenje novoga života, koji dolazi iz tamnoga krila majke zemlje.²⁴ Potom su vernici posmatrali prikazivanje blaženoga života na onom svetu (upor. Arist. *Žabe* 324 ss, 372 ss, 384 ss, 398 ss). Kao vođa onih koji odlaze na odmor od bolova života zamišljan je Ijakhoh. Slika suprotna ovoj predstavljala je one koji su osuđeni na boravak u Hadovim kaljugama (Arist. *Žabe* 185, 324 s, 398 ss, 146 ss, 273 ss).

Prema svemu što je dosad rečeno može se reći da je „religiozna ideja, koja je služila kao podloga tim sakramentalnim radnjama, bila trostruka: tajna rađanja, preporod

²² Navedene formule upor. sa ovim jevanđelskim mestima: „Zaista, zaista, kažem vam: Ako ne jedete tela Sina čovečjeg i ne pijete krvi njegove, nemate života u sebi. Ko jede rnoje telo i pije moju krv, ima život večni, i ja ću ga vaskrsnuti u poslednji dan... Ko jede rnoje telo i pije moju krv, ostaje u meni i ja u njemu” (Jov. VI 53, 54, 56).

²³ O. Kern, *Die griech. Mysterien der klassischen Zeit*, Berlin, 1927, pg. 11, 68.

²⁴ Upor. s tim *Jevanđelje po Jovanu* XII, 24: „Zaista, zaista, kažem vam: Ako zrno pšenično ne padne u zemlju i ne umre, ostaje samo: a ako umre, mnogo roda rodi”, zatim *I Korinćanima* XV, 36–38: „Bezumniče! Ti što seješ, neće oživeti ako ne umre. I što seješ ne seješ telo koje će biti, nego golo zrno, pšenično ili drugo kakvo. A Bog mu daje telo kako hoće, i svakom semenu svoje telo” i, najzad, *Prvu poslanicu Petrovu*: „Jer ste nanovo rođeni ne od semena koje truhne, nego od onog koje ne truhne: živom i večnom rečju Božjom” (I, 23).

i bogodetstvo: prva se otkriva, druga simbolično doživljava i treća se time dobiva. Kako je ona neizgubljiva, njome je zajamčena nepropadljivost života”.²⁵

4. STEPEN POSVEĆIVANJA U MISTERIJE

Posvećivanje u misterije (τελητή) imalo je tri stepena: p r v i stepen bio je očišćenje ili katarza (καθαρός) i sticao se u Malim misterijama. U Velikim misterijama sticana su ostala dva stepena: prvi, *resp.* d r u g i, zvao se posvećivanje μύσις, a drugi, *resp.* t r e ć i, stican je gledanjem tajne, ἐποπτεία. Cilj je posvećivanju bio: postizanje vedrine u duši i nade u buduću sreću na onome svetu, ali već i u ovome životu postiže sreću onaj koga boginje vole zbog njegova čestitoga života. Glavni momenat bio je iznenađan prelazak iz tame u jaku svetlost (τὸ ἐν Ἐλευσίνι φῶς = eleusinska svetlost), koja je kod Helena prešla u poslovicu. To je izazvalo impresiju na koju Platon pravi aluziju u *Fedru* 250 BC, u *Gozbi* 210 E, u *Državi* 500 D i u *Sedmom pismu* 341 CD, gde ističe da čovek samo onda kad neprestano i s ljubavlju razmišlja o predmetu kojim se bavi i mističkom koncentracijom sve dublje proniče u njega, doživljava trenutak u kojem, kao onom koji je obasjan eleusinskom svetlošću, u duši sine iznenađna svetlost.²⁶ Jedino opširnije obaveštenje o pojavljivanju eleusinske svetlosti nalazimo u Plutarha:

„Najpre mučno lutanje i tumaranje i teskobno, beskrajno hođenje kroz duboku tamu; zatim neposredno pred ciljem, svi užasi, strah, drhtanje, samrtni znoj i ukočenost. Naposletku, pojavila bi se čudesna svetlost ili bi se dolazilo u čiste predele, gde se slušalo pevanje, igra i uzvišene stvari i gledale se svete pojave. Tu onaj koji je sasvim posvećen hodi prost i slobodan, učestvuje ovenčan u svetkovini i zajedno se nalazi sa svetim i čistim ljudima, i pritom vidi kako neposvećena gomila boravi u duboku blatu i kalu i zbog neverovanja u onostrana dobra ostaje u samrtnom strahu” (*De anima*).

Naposletku, spomenućemo još jedan obred kome je osnova shvatanje izraženo u jednom helenskom pramitu o nebu kao ocu i zemlji kao majci. Sadržaj toga pramita vanredno lepo izrazio je Eshil u jednom fragmentu iz njegove trilogije o Danaidama, gde Afrodita govori:

²⁵ W. Nestle, *Griechische Religiosität von Homer bis Pindar und Äschylos* (Sammlung Göschen), Berlin–Leipzig, 1930, pg. 88.

²⁶ Upor. moje *Ogleda iz grčke filozofije i umetnosti*, Savremeni Srp. knjiž. zadruge, kolo VI, knj. 24, Beograd, 1936, str. 116–118. Pod uticajem misterija, a posredništvom Platonovim, stoje Filon i Plotin, Porfirije i Jamblih, najzad Proklo i Pseudo-Dionisije Areopagit, koji razlikuje tri stepena saznanja: καθαρός, ἑλαμνός, ἔνωσις, a ovi su prešli i u hrišćanski svet, gde su se u katolicizmu kao *via purgativa, illuminativa i unitativa* održali sve do danas.

Svešteno nebo žudi zemlju obвити,
 i zemlja žudi da je nebo obljudi;
 kad s vlažnog neba plaha kiša udari,
 to zemlju oplodi, i ona ljudima
 na njivi rađa plod i travu stadima;
 i cveće vlažan stvorio je zagrljaj
 u proleće. A u svem učestvujem ja

(Frg. 44 Nauck²).²⁷

Pomenuti obred izložio je neoplatoničar Proklo:

„Uredbe Atinjana propisuju praznovanje braka neba i zemlje gledajući na njih: i u eleusinskom hramu, gledajući u nebo, kliču ἄε (= padaj kišo!), a gledajući u zemlju κῶε (= začni!). U tome leži saznanje da sve stvari proizlaze od jednog oca i jedne majke” (In. Plat. *Tim.* 239 C ed. Diehl).

D v a d e s e t i t r e ć i d a n meseca boedromijona bio je dan povratka u Atinu. Pre povratka saopštavana je učesnicima ῥήσις μυστική (Athen, II 496 A).

Sve što se u misterijama videlo i čulo bilo je ἄρρητα (Xen. *Hellen.* VI 3, 6) ili ἀπόρρητα (Diodor. III 55, V 49, V 77; Suid s. v. ἀπόρρητος), i o tome se moralo ć u t a t i, kao što svedoči ovo mesto iz Sofoklova *Edipa na Kolonu*:

„Oh, da mi je onde biti... ili do obale gde sjaju buktinje, i gde se časne boginje staraju za svete tajne (σεμνὰ τέλη) ljudima, a njihov zlatni ključ, sluga božjih Eumolpida, silazi im na jezik i vezuje ga” (st. 1050 s).

Smisao posvećivanja u eleusinske misterije nije bio nikakva tajna, tj. nije bilo zabranjeno govoriti o nadama što ih one ulivaju posvećenima, ali se strogo vodilo računa o tome da se ne govori o znamenjima kojima su te nade hranjene, zatim da se radnje i svešteni ritual mističkoga kulta ne izvrgnu ruglu frivolnim podražavanjem ili da se nešto na nedostojan način neposvećenima ne saopšti. Povreda eleusinskog zakona ćutanja zvala se ἀμάρτημα i ἀσέβεια περὶ τὸ θεῶ (Andoc. *De must.* 29). Ko bi se ogrešio o taj zakon, osuđivan je na smrt. Alkibijad, na primer, zbog profanisanja misterija bio je osuđen na smrt, ali se spasao bekstvom (Plut. *Alcib.* 22). Od njegovih saučesnika jedne pogubiše i imovinu im zapleniše, a druge prognaše (Isocr. *De iugo* 8).²⁸ Eleusinski zavet ćutanja preselio se docnije ne samo u druge helenske misterijske religije nego i u filosofiju.²⁹

²⁷ Upor. moju studiju *Etika i politika u Eshilovoj tragediji* Posebnih izdanja Srpske kraljevske akademije knj. CXIX, Beograd, 1837, str. 17.

²⁸ Upor. i Aristoph. *Av.* 1072. ss; Ps. Lys. *Adv. Andoc.* 17 et 51; Andoc. *De myst.* 29; Arist. *Eth. Nic.* 1111 a 9 ss; Liv. XXXI 7 ss.

²⁹ O. Casel, *De philosophorum Graecorum silentio mystico* (Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten, XVI Bd., 2 Heft), Giessen, 1919, pg. 28–158.

SADRŽAJ

UVODNE REČI	7
I. PODELA HELENSKE ETIKE	7
II. TRAJNA AKTUALNOST HELENSKE ETIKE	9

PRVI ODELJAK MISTERIJSKE RELIGIJE I NJIHOV ETIČKI ZNAČAJ

I. UVOD	11
II. MIT O DEMETRI I KORI KAO OSNOVA ELEUSINSKIH MISTERIJA	12
1. SADRŽAJ HIMNE DEMETRI	12
2. SMISAO MITA O DEMETRI I KORI	15
III. SADRŽAJ ELEUSINSKIH MISTERIJA	16
1. SVEŠTENSTVO	16
2. UVOĐENJE U MISTERIJE	17
a) <i>Male misterije</i>	17
b) <i>Velike misterije</i>	18
3. TAJNE ELEUSINSKE SAKRALNE INSTITUCIJE	20
4. STEPEN POSVEĆIVANJA U MISTERIJE	23
IV. SOCIJALNO-KULTURNA FUNKCIJA ELEUSINSKIH MISTERIJA	25
1. MORALNI UTICAJ ELEUSINSKIH MISTERIJA	25
2. SLAVA ELEUSINSKIH MISTERIJA	27

V. ETIČKI ZNAČAJ ELEUSINSKIH MISTERIJA	29
1. MISTIČKA PARTICIPACIJA	29
2. RAZVITAK RAZUMSKE INDUSTRIJE I STVARANJE MITOVA	31
3. DOŽIVLJAVANJE KAO CILJ MISTERIJSKIH PRIKAZIVANJA	32
4. ZNAČAJ MISTERIJA ZA MORAL	34
5. ELEUSINSKI ZAVET ČUTANJA	34
VI. DIONISOV KULT I NJEGOVO OBLAGOROĐIVANJE U ORFIZMU	38
1. DIONISOVE ORGIJE I NJIHOV CILJ	38
2. ETIČKO PRODUBLJIVANJE DIONISOVA KULTA	42
VII. ORFIČKI MORAL	45
1. UČENJE O POREKLU DOBRA I ZLA I GLAVNOM CILJU ŽIVOTA	45
2. UČENJE O SEOBI DUŠE I BLAŽENOM ŽIVOTU POSLE SMRTI	47
3. ORFIČKA PRAVILA ZA ŽIVOT	50
VIII. UTICAJ ORFIZMA NA HELENSKU I HRIŠĆANSKU MISAO	52
1. ODOMAĆIVANJE ORFIZMA U HELADI	52
2. ORFIZAM I DOPLATONSKA MISAO	54
3. ORFIZAM I PLATON	57
4. ORFIZAM I HRIŠĆANSTVO	61
IX. SAMOTRAČKE MISTERIJE	62
X. OSLOBOĐENJE HELENSKE MISLI	64

DRUGI ODELJAK
POČECI ETIKE U KNJIŽEVNOSTI

I. HOMER	69
1. DRUŠTVENO-PRIVREDNE PRILIKE U HOMEROVIM EPOPEJAMA	69
2. HOMERSKI ČOVEK I NJEGOVA ETIČKA SHVATANJA ...	73

II. HESIOD	76
1. NAČELO PRAVDE I PRAVIČNOSTI	76
2. RAD KAO IZVOR NAPRETKA	79
3. NAČELO NADMETANJA	82
4. NAČELO MERE I PRVOG TRENUTKA	83
III. JAMBOGRAFI	86
1. ARHILOH	86
a) <i>Preuobličavanje herojskog ideala</i>	86
b) <i>Zauzimanje stava prema javnom mišljenju</i>	88
c) <i>Unutrašnja sloboda čovekova</i>	89
2. HIPONAKT	89
IV. ELEGIČARI	90
1. TIRTEJ	90
2. MIMNERMO	93
3. SOLON	93
a) <i>Teške društveno-privredne prilike</i>	93
b) <i>Solonov socijalno-reformatorski rad</i>	94
c) <i>Etika u elegijama</i>	95
4. TEOGNID	98
V. MELIČARI	101
1. ALKEJ	101
2. SAPFA	102
3. ANAKREONT	103
VI. HORSKI LIRIČARI	104
1. SIMONID	104
2. BAKHILID	107
3. PINDAR	108
a) <i>Aristokratsko-klasno obeležje Pindarovih epinikija</i>	108
b) <i>Etički sadržaj</i>	109
VII. DRAMATIČARI	112
1. ETIČKI ZNAČAJ TRAGEDIJE	112
2. ESHIL	115
a) <i>Moralno-religiozni pogledi</i>	115
b) <i>Socijalno-politički pogledi</i>	119
3. SOFOKLE	124
a) <i>Sofoklova religioznost</i>	124
b) <i>Etički i socijalno-politički pogledi</i>	125

4. EURIPID	135
5. ARISTOFAN	143

TREĆI ODELJAK
POČECI NAUČNE ETIKE U HELENA

I. UVOD: SVITANJE ETIČKE REFLEKSIJE KAO ODRAZ NOVIH SOCIJALNO-POLITIČKIH PRILIKA	145
II. SEDMORICA MUDRACA	148
III. MILETSKI HILOZOIZAM	151
1. TALES	151
2. ANAKSIMANDAR	153
3. ANAKSIMEN	157
IV. PITAGORA I PITAGOROVCI	157
1. ŽIVOT I LIČNOST PITAGORINA	157
2. PITAGOROVAČKI SAVEZ	160
3. ETIČKO UČENJE	164
V. KSENOFAN	172
1. ELEJA, KOLEVKA ELEJSKE FILOSOFIJSKE ŠKOLE	172
2. BIOGRAFIJSKI PODACI O KSENOFANU	172
3. SPISI	174
4. UČENJE	174
VI. HERAKLIT	179
1. ŽIVOT I LIČNOST	179
2. ONTOLOGIJA I KOSMOLOGIJA	182
3. ANTROPOLOGIJA	187
a) <i>Psihologija</i>	187
b) <i>Gnoseologija</i>	188
c) <i>Etika</i>	189
4. KRITIČAR HELENSKE KULTURE	191
5. ODJECI U POTONJIM VREMENIMA	192
VII. ELEJSKA FILOSOFIJSKA ŠKOLA	200
1. PARMENID	200
2. ZENON	206
3. MELIS	207

VIII. EMPEDOKLE	208
1. UVOD	208
2. ŽIVOT I LIČNOST	208
3. ONTOLOGIJA, KOSMOLOGIJA I BIOLOGIJA	211
4. GNOSEOLOŠKA I PSIHOLOŠKA OBJAŠNENJA	214
5. ETIČKO-RELIGIOZNO UČENJE	215
6. ŽIVOT POSLE SMRTI	218
IX. ANAKSAGORA	220
1. ŽIVOT I LIČNOST	220
2. ONTOLOŠKO I KOSMOLOŠKO UČENJE	223
3. GNOSEOLOŠKA OBJAŠNENJA	225
4. ZNAČAJ RUKE. POSMATRANJE (θεωρία) KAO CILJ ŽIVOTA	226
5. OSVRT	228
X. DEMOKRIT	229
1. UVOD	229
2. ŽIVOT I LIČNOST	230
3. SPISI	232
4. UČENJE O ATOMIMA, PUNOM I PRAZKOM	233
5. PSIHOLOGIJA I GNOSEOLOGIJA	234
6. ETIČKO UČENJE	235
a) <i>Eutimija</i>	235
b) <i>Uslovi za postizanje eutimije</i>	236
c) <i>Prijateljstvo</i>	239
d) <i>Državni život</i>	239
e) <i>Pedagoško učenje</i>	240
f) <i>Filosofija kulture</i>	241
7. DEMOKRITOVA ŠKOLA	243
8. OSVRT	243

ČETVRTI ODELJAK SOFISTI

I. OPŠTE PRETPOSTAVKE I OPŠTA OBELEŽJA SOFISTIKE	247
1. ATINA – SREDIŠTE POLITIČKOG I DUHOVNOG ŽIVOTA CELE HELADE	247

2. TEŽNJA ZA VIŠOM OBRAZOVANOŠĆU I POJAVA SOFISTA	248
3. SOFISTI KAO UČITELJI POLITIČKE DELATNOSTI	250
4. IZRAZ <i>SOFIST</i>	251
5. PREDMET, METODA I CILJ SOFISTIKE	252
II. PROTAGORA	254
1. ŽIVOT I SPISI	254
2. UČENJE	255
a) <i>Teorija saznanja</i>	255
b) <i>Učenje o čovekovu životu, društvu i državi</i>	258
c) <i>Najstariji teoretičar demokratije</i>	261
3. OSVRT	261
III. PRODIK	262
1. ŽIVOT I SPISI	262
2. UČENJE	264
3. POHVALA HERAKLU	266
IV. HIPIJA	269
1. ŽIVOT I SPISI	269
2. UČENJE	271
3. OSVRT	274
V. GORGIJA	275
1. ŽIVOT	275
2. MAĐIJSKA MOĆ REČI	276
3. NAJRANIJI ZASTAVNIK PANHELENSKE IDEJE	277
4. GNOSEOLOŠKI NIHILIZAM	277
5. ETIČKI NIHILIZAM I SOLIPSIZAM	278
6. UČENJE O OPRAVDANOJ OBMANI	279
7. KRITIČKI OSVRT	280
VI. GORGIJINA ŠKOLA	281
1. POL, LIKIMNIJE, PROTARH, AGATON	281
2. ISOKRAT	282
3. UČENJE O PRAVU SLABIJEGA	283
a) <i>Alkidamant</i>	283
b) <i>Likofron</i>	285
4. UČENJE O PRAVU JAČEGA	286
a) <i>Uvod</i>	286
b) <i>Kalikle</i>	286
c) <i>Proksen, Menon, Trasimah</i>	289

VII. ATINSKI SOFISTI	291
1. DAMON	291
2. ANTIFONT	292
a) <i>Uvod</i>	292
b) <i>Učenje</i>	293
c) <i>Osvrt</i>	297
VIII. KRITIKA	298
1. ŽIVOT, LIČNOST, POLITIČKI RAD	298
2. KNJIŽEVNI RAD	300
3. KRITIČKI OSVRT	303
IX. STESIMBROT I DRUGI MANJI SOFISTI	304
X. ANONIMNA SOFISTIKA	307
1. ANONIM IJAMBLIHOV	307
a) <i>Uvod</i>	307
b) <i>Učenje</i>	307
c) <i>Osvrt</i>	310
2. DVOSTRUKI GOVORI (Δισσοί λόγοι)	310
XI. KONSTRUKTORI UZORNIH DRŽAVA	312
1. UVOD	312
2. HIPODAM	313
3. FALEJA	314
4. OSVRT	314
XII. ISTORIJSKI ZNAČAJ SOFISTIKE	315
LITERATURA	321

PETI ODELJAK
SOKRAT

I. O IZVORIMA ZA REKONSTRUKCIJU SOKRATOVA UČENJA	323
II. SOKRATOV ŽIVOT, LIČNOST I KARAKTER	331
1. ŽIVOT	331
2. LIČNOST	332
3. KARAKTER	336

III. SOKRATOVA DIJALEKTIKA I NJENI POSTUPCI	341
1. UVOD	341
2. IRONIJA	343
3. MAJEUTIKA	345
4. INDUKTIVNO-DEFINITORNA METODA	347
IV. ZNAČAJ SOKRATOVE DIJALEKTIKE ZA NAUČNO OSNIVANJE ETIKE	350
V. FORMALNI PRINCIPI SOKRATOVE ETIKE	353
1. VRLINA JE ZNANJE. ONA JE SAMO JEDNA I POSTIŽNA	353
2. NI KO NE GREŠI NAMERNO	355
3. VEŠTINA MERENJA	356
VI. MATERIJALNI PRINCIPI SOKRATOVE ETIKE	357
1. SAZNANJE DOBRA	357
2. SAMOUSAVRŠAVANJE	358
3. BLAŽENSTVO	360
VII. POLITIČKA I SOCIJALNA ETIKA SOKRATOVA	360
VIII. SOKRAT PRED ATINSKIM SUDOM, U TAMNICI I PRED SMRĆU	364
IX. SOKRAT – KONFUCIJE – ISUS	374
X. SOKRAT KAO ODRAZ VEKA PROSVEĆENOSTI	378

ŠESTI ODELJAK SOKRATOVCI

I. OPŠTE NAPOMENE	383
II. KSENOFONT	384
1. ŽIVOT	384
2. SPISI	386
III. ESHIN	390
IV. MEGARSKA ŠKOLA	391
1. EUKLID I NJEGOVI UČENICI	391
2. STILPON	394
3. OSVRT NA MEGARSKU ŠKOLU	396

V. ELIDSKO-ERETRIJSKA ŠKOLA	397
1. FEDON I NJEGOVI UČENICI	397
2. MENEDEM I NJEGOVI UČENICI	398
3. OSVRT	400
VI. STARIJA KINIČKA ŠKOLA	400
1. ANTISTEN	400
a) <i>Život</i>	400
b) <i>Spisi</i>	402
c) <i>Učenje</i>	403
2. ANTISTENOV I SLEDBENICI	407
a) <i>Diogen</i>	407
b) <i>Kratet i ostali Kratetovi i Diogenovi učenici</i>	412
c) <i>Metrokle, Hiparhija i ostali učenici</i>	414
3. KINIČARI PREMA SOKRATU I NJIHOV ZNAČAJ	415
VII. KIRENSKA ŠKOLA	416
1. KIRENA	416
2. ARISTIP	417
a) <i>Život i rad</i>	417
b) <i>Učenje</i>	420
3. MLAĐI KIRENJANI	425
a) <i>Teodor</i>	425
b) <i>Hegesija</i>	426
c) <i>Anikerid</i>	428
4. KIRENJANI PREMA KINIČARIMA I SOKRATU I NJIHOV ZNAČAJ	429

SEDMI ODELJAK
PLATON

I. ISTORIJSKO-DRUŠTVENA POZADINA	433
1. POREKLO, MLADOST, OBRAZOVANJE	433
2. POZNAVANJE I SAOBRAĆAJ SA SOKRATOM	435
3. DOLAZAK U EGIPAT, KIRENU I VELIKU HELADU I PRVI BORAVAK U SIRAKUSKOM DVORU	438
4. OSNIVANJE AKADEMIJE I RAD U NJOJ	440
5. DRUGI BORAVAK U SIRAKUSKOM DVORU	444
6. TREĆI BORAVAK U SIRAKUSKOM DVORU	446

7. OSLOBOĐENJE SIRAKUZE. DIONOVA POGIBIJA	448
8. OSTATAK PLATONOVA ŽIVOTA U ATINI	449
II. PLATONOVI SPISI, NJIHOVA AUTENTIČNOST,	
PODELA I OBLIK	451
1. <i>CORPUS PLATONICUM</i> (= PLATONOV ZBORNIK)	451
2. AUTENTIČNOST PLATONOVIH SPISA	453
3. PODELA	453
4. OBLIK	455
III. METODA, OSNOVA I PODELA PLATONOVE	
FILOSOFIJE	456
1. METODA	456
2. OSNOVA	458
3. PODELA	459
IV. UČENJE O NAJVIŠEM DOBRU	460
1. ISTOVETNOST KORISNOG I PRIJATNOG SA DOBRIM.	460
2. DOBRO KAO CILJ ŽIVOTA	460
3. UČENJE O IDEJAMA I IDEJA DOBRA	461
4. SLIKA O PEĆINI	465
5. IDEJA DOBRA ILI STAVLJANJE VREDNOSTI IZNAD ČINJENICA	468
6. OKRETANJE OD POJAVNOG SVETA	470
7. PREDANOST SVETU I ŽIVOTU	472
V. UČENJE O VRLINAMA	474
1. U RANIM SPISIMA	474
2. U SPISIMA PRELAZNOG PERIODA	474
3. U DOCNIJIM SPISIMA	476
VI. POLITIČKA ILI SOCIJALNA ETIKA PLATONOVA	478
1. DRŽAVA	478
a) <i>Uvod: Značaj Platonove DRŽAVE</i>	478
b) <i>Određivanje pojma pravde</i>	479
c) <i>Podela rada i tri staleža u Državi</i>	480
d) <i>Ostvarivanje pravde u državi i spajanje državne vlasti s filozofskom mišlju</i>	482
e) <i>Vaspitanje za uzornu državu</i>	484

2. DRŽAVNIK	486
3. ZAKONI	489
4. OSVRT	492
VII. PLATONOVA ŠKOLA	495
1. UVOD	495
2. SPEUSIP	495
3. KSENOKRAT	496
4. HERAKLID	498
5. EUDOKSO	499
6. FILIP IZ OPUNTA. HERMODOR	499
7. DOCNIJI NARAŠTAJ	500
8. PRAKTIČKI POLITIČARI I POLITIČKI REVOLUCIONARI	501

OSMI ODELJAK ARISTOTEL

I. ARISTOTELOV ŽIVOT I RAD	505
1. POLITIČKE I DRUŠTVENE PRILIKE U IV VEKU	505
2. ARISTOTELOVO ROĐENJE I POREKLO	507
3. UČENIK AKADEMIJE	508
4. BORAVAK U ATINI, ASU I MITILENI	509
5. VASPITAČ MAKEDONSKOGA KRALJEVIĆA	510
6. POVRATAK U ATINU I OSNIVANJE LICEJA	512
7. RASTANAK SA ATINOM I RASTANAK SA ŽIVOTOM U HALKIDI	514
8. LIČNOST	515
II. ARISTOTELOVI SPISI	516
1. ARISTOTELOVI SPISI UOPŠTE	516
2. ETIČKI SPISI POSEBICE	519
III. GLAVNE OSOBINE ARISTOTELE KAO ETIČARA	522
1. REALIZAM	522
2. RACIONALIZAM	523
3. IMANENTIZAM	524
4. ENERGIZAM	526

IV. BLAŽENSTVO	526
1. BLAŽENSTVO KAO CILJ ŽIVOTA.....	526
2. SADRŽAJ BLAŽENSTVA.....	529
V. DELOVI DUŠE I PODELA VRLINA. NJIHOV RAZVITAK I STICANJE	531
1. DVE OBLASTI DUŠE.....	531
2. RAZVITAK VRLINA I NJIHOVO STICANJE.....	532
VI. ETIČKE VRLINE	534
1. VRLINA KAO SREDINA.....	534
2. PRAVIČNOST.....	539
3. SREDINA KAO NAJVIŠI STEPEN VREDNOSTI.....	541
VII. DIANOETIČKE ILI INTELEKTUALNE VRLINE	543
1. PODELA.....	543
2. SAZNAVAČKE VRLINE.....	543
3. RASUĐIVAČKE VRLINE.....	544
4. UMOVANJE KAO NAJVIŠA DIANOETIČKA VRLINA... ..	546
VIII. PRIJATELJSTVO	547
1. ISTORIJSKI PREGLED.....	547
2. PRIJATELJSTVO.....	548
3. DOBRONAMERNOST, SLOŽNOST, DOBROČINSTVO... ..	550
IX. UČENJE O DRŽAVI I NJENOM ETIČKOM ZADATKU ...	551
1. ARISTOTELOV EMPIRIZAM U PROUČAVANJU DRŽAVE.....	551
2. ČOVEK JE OD PRIRODE POLITIČKO BIĆE.....	553
3. ZABLUDA O ROPSTVU I NJEN ODJEK U SHVATANJU PRIRODE I MATERIJE.....	554
4. EKONOMSKA TEORIJA.....	556
5. ODSUPANJE OD PLATONA.....	559
6. DRŽAVNI OBLICI.....	561
7. UČENJE O REVOLUCIJAMA.....	563
8. ARISTOTELOVA NAJBOLJA DRŽAVA.....	564
9. POLITIJA ILI REPUBLIKA.....	567
X. ZNAČAJ ARISTOTELOVA SISTEMA	568

DEVETI ODELJAK
PERIPATETIČARI, SKEPTIČARI,
EPIKUROVA ŠKOLA

I. PERIPATETIČKA ŠKOLA	573
1. UVOD: NAUČNI SPECIJALIZAM	573
2. NEPOSREDNI UČENICI ARISTOTELOVI	574
a) <i>Teofrast</i>	574
<i>Zanovetalo</i>	576
<i>Hvališa</i>	577
b) <i>Eudem. Aristoksen</i>	578
c) <i>Dikearh</i>	580
3. POSREDNI UČENICI ARISTOTELOVI	581
a) <i>Demetrije iz Falera</i>	581
b) <i>Straton</i>	582
4. GAŠENJE ORIGINALNOG FILOSOFSKOG STVARALAŠTVA. – RAZVITAK REALIZMA I POTISKIVANJE IDEALIZMA	584
II. SKEPTIČARI	585
1. UVOD	585
2. STARIJI SKEPTICIZAM	587
a) <i>Piron</i>	587
b) <i>Timon</i>	588
3. SKEPTIČARI SREDNJE I NOVIJE AKADEMIJE	589
a) <i>Arkesilaj</i>	589
b) <i>Karnead</i>	590
4. POZNI SKEPTICIZAM	594
a) <i>Enesidem</i>	594
b) <i>Agripa</i>	596
c) <i>Sekst Empiričar</i>	596
5. OSVRT	599
III. EPIKUR I NJEGOVA ŠKOLA	602
1. ŽIVOT EPIKUROV	602
2. SPISI	606
3. KANONIKA I UČENJE O PRIRODI	607
a) <i>Kanonika ili učenje o saznanju</i>	607

b) <i>Učenje o prirodi: atomizam</i>	609
c) <i>Odnos prema teologiji</i>	612
4. PSIHOLOGIJA	613
5. ETIKA	615
a) <i>Poslanica Menekeju</i>	615
b) <i>O zadovoljstvu</i>	616
c) <i>Naopako shvatanje Epikura</i>	619
d) <i>O vrlinama</i>	620
e) <i>O društvu i državi</i>	620
f) <i>O prijateljstvu</i>	622
g) <i>O mudracu</i>	623
6. EPIKUROVA ŠKOLA	629

DESETI ODELJAK STOIČKA ŠKOLA

I. GLAVNI PREDSTAVNICI STOIČKE ŠKOLE	633
a) <i>Stariji period</i>	633
1. ZENON	633
2. KLEANT. SFER	635
3. HRISIP	636
b) <i>Helensko-rimski period</i>	638
4. PANETIJE	638
5. POSEJDONIJE	639
6. STOIČARI U TARSU	640
c) <i>Pozni period</i>	642
7. L. ANEJ SENEKA	642
8. EPIKTET	644
9. MARKO AURELIJE	645
II. ZADATAK I PODELA FILOSOFIJE U STOIČARA	647
III. FIZIKA	649
IV. LOGIKA	652
V. ETIKA U STARIJEM PERIODU	656
1. SVRHA ŽIVOTA. VRLINA	656
2. AFEKTI I NJIHOVO SAVLAĐIVANJE	657
3. VREDNOSTI. DUŽNOSTI	659

4. MUDRAC	661
5. SOCIJALNA ETIKA	663
VI. ETIKA U HELENSKO-RIMSKOM PERIODU	666
1. PANETIJE	666
2. POSEJDONIJE	669
VII. ETIKA U POZNOM PERIODU	671
1. L. A. SENEKA	671
2. EPIKTET	676
3. MARKO AURELIJE	694
VIII. OSVRT	698
IMENSKI REGISTAR	703
PREDMETNI REGISTAR	721

Dr Miloš N. Đurić
ISTORIJA HELENSKE ETIKE

Za izdavača
Dijana Dereta

Lektura
Aleksandra Šašović

Korektura
Dijana Stojanović

Likovno-grafička oprema
Marina Slavković

Prvo DERETINO izdanje

ISBN 978-86-6457-297-2

Tiraž
700 primeraka

Beograd, 2020.

Izdavač / Štampa / Plasman
DERETA doo
Vladimira Rolovića 94a, 11030 Beograd
tel./faks: 011/ 23 99 077; 23 99 078

www.dereta.rs

Knjižara DERETA
Knez Mihailova 46, tel.: 011/ 26 27 934, 30 33 503

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

17(38)(091)

ЂУРИЋ, Милош Н., 1892–1967

Istorija helenske etike / Miloš N. Đurić. – 1. Deretino
izd. – Beograd : Dereta, 2020 (Beograd : Dereta). – 729 str. :
ilustr. ; 22 cm. - (Biblioteka Dela Miloša N. Đurića)

Autorova slika. – Tiraž 700. – Napomene i bibliografske
reference uz tekst. – Registri.

ISBN 978-86-6457-297-2

а) Етика – Историја – Грчка

COBISS.SR-ID 19040521